

PERSIDA LAZAREVIĆ DI GIACOMO

Università degli Studi "G. d'Annunzio" Chieti-Pescara

Facoltà di Lingue e Letterature Straniere

Dipartimento di Scienze Linguistiche e Letterarie

Viale Pindaro 42, Italia-65127 Pescara

persida.lazarevic@email.it

ILIRI I SLOVENI, A NE VIŠE SKJAVONI: HRVATSKI GOVORI U SLUŽBI ITALIJANSKOG RISORĐIMENTA

U ovom radu se razmatra položaj Hrvata i, pre svega, hrvatskog jezika (uglavnom ikavskih dijalekata) u severnom delu Italije sredinom XIX. veka, za vreme Risordimenta. Poznato je da je do prvih decenija XIX. veka preovladavao za Hrvate naziv *Schiavi*, *Schiavoni* i sl., sa raznim konotacijama. Do promene odnosa prema Hrvatima (i prema Slovenima uopšte), tj. prema hrvatskom jeziku i kulturi dolazi pre svega pod izravnim ili posrednim uticajem Ilirskoga preporoda, a u okviru risordimentalnih koncepcija koje karakteriše demokratski odnos prema narodima. Od tog trenutka pa na dalje u Italiji se sve doslednije i sve neutralnije Hrvati nazivaju imenima kao *Iliri* ili *Slavi*. Razlog zbog koga nije došlo do upotrebe termina *Croato* stoji u činjenici što se tih godina, a posebno za vreme revolucionarnog dvogodišta 1848/1849, taj naziv poistovećivao sa pripadnikom austrijske vojske. A na primeru "drugorazrednih" italijanskih pisaca, onih koji su bili pod uticajem Macinija i Tomazea, kao i na osnovu priloženih dokumenata, razmatra se uloga hrvatskog jezika, a naročito ikavskih dijalekata, u upoznavanju italijanske kulturne javnosti sa kulturnim blagom južnih Slovena. Kao jezičko sredstvo borbe italijanskih patriota u Risordimentu, hrvatski je jezik doprineo razvijanju poštovanja sastavnica kulturnog identiteta Hrvata.

U ovom će se radu razmatrati položaj i uloga hrvatskog jezika u italijanskom Risordimentu, pre svega počev od same konotacije južnih Slovena, posebno Hrvata, odnosno biće reči o tome kako se u drugoj polovini XIX. veka u Italiji, za vreme italijanskog Risordimenta menja tačka gledišta prema (južnim) Slovenima, te prema Hrvatima, a u tome veliku ulogu ima sam hrvatski jezik koji je prisutan na teritoriji od Trsta do Venecije zahvaljujući hrvatskoj kulturnoj migraciji, tj. boravku hrvatskih literarnih pregalaca na

tlu Italije. Ako uzmemo u obzir činjenicu da se istraživanje jednog jezika i njegovih dijalekata u migraciji temelji na aspektima kao što su ranija povest pojedinaca, položaj tih pojedinaca, te kulturni okvir delovanja (koji obuhvata vanjske okolnosti koje utiču na model delovanja pre i u trenutku akcije), onda je logično i očigledno da jasan jezički trag prostranstva hrvatskih govora na severno-istočnom delu Italije ne donose samo dokumenti iz arhiva koji svedoče o raznim aktivnostima Hrvata, već, ako ne i pre svega, kulturna aktivnost Hrvata, poglavice Dalmatinaca i Istrana na italijanskoj teritoriji. Konkretno, u situaciji o kojoj je reč, moguće je svakako govoriti o hrvatskim dijalektima u množini, ako je suditi, naravno, po prisustvu Hrvata iz svih delova Hrvatske na teritoriji Italije (prva polovina XIX. veka), pa bismo možda mogli govoriti o hrvatskoj jezičkoj zajednici na teritoriji Italije.

Na osnovu priloženog materijala, međutim, i u datoj situaciji o kojoj je reč, privlači pažnju ponajviše ikavski dijalekat hrvatskog jezika, u dodiru sa italijanskim, kao naravno i štokavski ijekavski govor dubrovačke kulturne migracije. A u svakom slučaju migracije, osim ako nije reč o homogenim grupama koje se pomeraju prema izolovanim lokacijama, dolazi do jezičkog ili dijalekatskog kontakta (Thomason – Kaufman 1988; Trudgill 1986). Radi se o tzv. pograničnom pojasu, a na tim jezičkim granicama i unutar takvih jezičkih zona, tzv. “linguistic areas” (Chambers – Trudgill 1998: 168–170), rezultat ekspanzije je jezički kontakt. Dijalekatski kontakt je karakterističan za ekspanziju unutar dijalekatskih zona (L. Milroy 2002). A, kao što znamo, raznoliki ikavski (ili bar poluikavski) govori su sve do danas više-manje mozaično rašireni od Trsta pa do Subotice i Prokletija: dakle veći deo Istre, istočnog Kvarnera, Like, Bela Krajina, deo Žumberka, zapadnog Zagorja, veći deo Dalmacije, zapadne Hercegovine, srednje i zapadne Bosne, južne i istočne Slavonije, na severu Bačke (među Bunjevcima), delom na severu Crne Gore te na pojedinim područjima tzv. turske Hrvatske. Znamo dakle da se celovita prostranstva dominantnih hrvatskih ikavaca pružaju na jugozapadu od Savudrije pa sve do Neretve i na severoistoku od Gradiške pa do Subotice.

Sa delovanjem kulturne migracije Hrvata u prvoj polovini XIX. veka u severnoistočnom delu Italije, te sa manifestacijom hrvatskih dijalekata, usko je povezano imenovanje samih Hrvata, koji prvobitno bivaju određeni terminom *Skjavon/Sklavon/Šklavun*. Da bi došlo do slobodnijeg i demokratičnijeg prihvatanja te prisustva hrvatskog jezika u italijanskoj sredini, i većoj svesti o hrvatskom jeziku, moralo je doći pre svega do promene odnosa i ophođenja prema tzv. Šklavunima odnosno Hrvatima. Do prve polovine XIX. veka Hrvate na italijanskom označavaju prevashodno kao Skjavune, i taj termin, *Schiavo*, *Schiavon* i *Schiavone* ima svoje etničko i klasno određenje (Badurina 1997: 102–104). Vremenom ta reč gubi podosta od svoje prvobitne klasne

određenosti i vrednosti, i zadržava se uglavnom kao etnička odrednica, a u nekim krajevima prerasta u prezime.¹ O Dalmaciji se tada pisalo kao o slovenskoj zemlji u kojoj se govorio hrvatski (*schiarvo*), i nije bio redak slučaj da se u odnosu prema skjavonskom pučanstvu Dalmacije zauzima aristokratski stav (kao, na primer, u baroknom povesnom pastišu Pačea Pazinija, *Historia del Cavalier Perduto*, Venecija, 1644). Svakako da savremeni ukus aristokratske i metafizičke poezije nije dopuštao italijanskim autorima XVIII. veka da se duže zadrže na elementima koji su mogli dati neposredniju sliku o "Skjavonima" (Zorić 1971: 17).

No, kako tvrdi Mate Zorić:

Zanimanje talijanskih pisaca za našeg čovjeka i specifičnosti njegova života i civilizacije relativno će porasti i bitno se izmijeniti u razdoblju demokratske prosvjetiteljske kulture. Traženje iskonske i čiste čovjekove prirode i vjera u društveni i moralni napredak, kojem je jedan od preduvjeta znanstveno poznavanje zanimljivih različitosti i pitoreskni običaja, a svakako i rusooovski bijeg iz umorne aristokratske sredine, pridonijet će u biti drukčijem pristupu hrvatskoj i uopće slavenskoj građi. Potpuno je shvatljivo da je u toj novoj orijentaciji najznačajniju ulogu imao baš mletački književni i kulturni krug, jer su se iluminističke ideje vezivale uz osijećaj mletačkog patriotizma i državnog probitka, a preduvjet im je bio u neposrednim dodirima s hrvatskim »Skjavonima« i u najboljem poznavanju našega naroda od Istre do tzv. Mletačke Albanije. Stoga će baš u djelima mletačkih pisaca ili onih koji su se privremeno zadržavali u jedinstvenom gradu što je posljednja desetljeća svoje slobode provodio pod karnevalskom maskom i u grozničavu ritmu igračnica i bučnih zabava (no i u veoma živoj i nimalo agonijskoj kulturnoj djelatnosti), likovi naših ljudi i njihovi običaji steći književno dostojanstvo i značenje kakvo su prije rijetko kada mali. (*Isto*: 21).

Jedan događaj, međutim, označava, ako ne praktičan, a ono bar formalan pomak u tretiranju slovenskog življa, a koji Lovorka Čoralić objašnjava kao posledica diplomatskih pokušaja Venecije da pridobije svoje stanovnike dalmatinskog ili istarskog porekla, koji su pokazali tada ravnodušan stav prema mletačkim političkim zbivanjima, i to će karakterisati diplomatske odnose tokom tih desetleća (Čoralić 2001: 297). Godine 1797. Đan/Ivan Jovović (Gian Jovovitz), kao član novog Municipality Venecije je dao bio predlog da se ukinu službeno dvosmisleni nazivi *Schiavi* i *Schiavoni*, te da se uvedu novi oblici *Slavo*, *Slavone* i *Slaviano*. Ovu *Obranu imena Slavjanskoga* ("Danica ilirska", 25/09/1841, 39/VIII) prenosimo u celosti:

¹ Karakteristično je za regije Marche i Abruzzo, na primer, da se brojne porodice prezivaju Schiavone, a prisutna su i druga prezimena koja određuju njihovo poreklo: Morlacchi, Di Dalmazi, itd. (Moroni 1988: 160–161; Pierucci 1988: 232–246).

MUNICIPALNOM POVRĚMENOM MLĚTAČKOM POGLAVARSTVU GRADJANIN IVAN JOVOVIĆ.

Narod opredeljen još od postanka svoga k slavi i hrabrenstvu, koi je od Azie kolēvke svoje prošō u Skandinaviu, od kuda pako slavodobitan razširi se, za podjarmiti neukrotjenu Sarmaciju Europejsku, zasluži od navladanih narodah i od onih, kojim glas njegovih pobēdah do ušiuh stiže, to jest od cēloga onda poznatoga svēta takovo imati ime, koje bi utemeljilo njegovu glasovitost i zato bi prozvan *Slavjanski* od ilirske rēči *Slava*, što znači dika – gloria. – Služeći se tako svomu opredeljenju, to jest gospodovanju nad zemljom bez zaprēke prostrō se je i po Europi i po neizmērnih Azie prostorih, i po onih jošte Afrike, razrušavajuć prestolja, razoravajuć vlasteoska vladanja, zaharačujuć narode, uzimajuć od raznih okolnosti ime Venetah, Slovenah, Verlah, Ilirah, Allannah, Prusah, Vandalah, Gotah, Ostrogotah, Rusah, Ugarah, Poljakah, Čeah, Leah, Bugarah, itd.

Ime ipak *Slavjanah*, kao ono koje biaše najmožnie od svih ostalih za naznačiti moć i vitežtvo svih ovih narodah, njima biaše uvēk bez ikakve razlike podēljivano tja od pērvih Gērakah i Rimljanah, da se znade, da su ga uprav oni proglasili, kojim biaše neizmērno strahovito.

Ovi zadnji pako hitrii od drugih, poslē kako biahu mnogo putah od istih Slavjanah razbieni, pomoćju ovog istog naroda znali su zadobiti Campidolju (u Rimu) novih pobēdah, i isti veliki Alesandro poslē kako je vidio s velikom svojom pogibelju ubijenoga Menedema, i predobljenu svoju vlastitu vojsku od istoga naroda upoznao je, da potrebuje Ilirah za pridobiti Daria. Ove istinite i potvrđjene uspomene dogodovštine, kojim bi mogō još mnogo ih pridati iste vērste, tolika su svēdočanstva istine, koju nisu mogli zamućati ni oni isti, koji su s toli uljudnom udvornostju ili jednostranim uhitjenjem hotēli proglasivati slave Epaminondah, Milciadah, Cesarah, Alesandrah.

Ako u tečaju vrēmena od Talianah i od Mlētačke aristokracie bi promēnjeno ime toli glasovito, kao ono *Slavjanah* u potišteno i pogērdno ime, to jest *Schiavonah*, to se lasno može pripisati ili neznanstvu, ili zlobi onoga, koi postavlja svu svoju slavu u pohuljenju rēčma onih, od kojih su dēlima predobljeni, i zato žudim, vas o gradjani pozvati, i od vas zahtēvati, budući da vi imate biti izvor svake krēposti i neutažljivi nepriatelji aristokracie, takovo ime, koje pokazuje pravi razlučni značaj slavnoga naroda, da mu ga povratite, to jesto ono, koje mu okrutno vlasteosko vladanje hotiaše da silom obustavi.

Medjutim jedino ovo vladanje mislilo je, da ima pravo jednoj strani ovog neizmērnog naroda takova šta učiniti, to jes narodu onom, koi uzduž Dunava, osvojivši cēlu Iliriu, probi u Dalmaciju, učinivši ju podložnu s cēlom Istriom svojoj hrabrostju, kojom umah razbi sve vojnike, koje Foka postavio biše za obranu od gradovah, i podjarmivši sve pokrajine bližnje Rimljanom, predobi Traciju, zasēde Macedoniu, osvoji Siciliu, koja... Mislite vi, da ovoj strani naroda Slavjanskoga može pristojati ime od Schiavah ili Schiavonah (robovah)?

A mogu li ga Mljetčani potvrditi?... Zastrimo ovdě plaštem najsvětlije čine dogodovštine, koje ja, od straha da nebi postao preveć nezgodno zauzet ćutjenjem za domovinu, navoditi dragovoljno odustajem.

Naslonjen na izrečena razmišljanja, uzhitjen više nego od ćutjenja prema domovini, od onoga vaše dike i vašega naprědka, k vama, o gradjani obratjam se, za priskërbit vam nov spomenik krěposti i pravici vašoj činom da povratite ime Slavjanah onomu narodu, kojemu ide.

Nada tim opazujuć nedostatnost talianskog pravopisa za dokončavat sva ilirska prezimena, koja se moraju čitati na *itz* (ić), e na na *ich*, što time gube svoj naravni glas izgovarajuć ih na *ich*, želio bi, da bi i ovu mánu hotěli popraviti, čineć da se pišu na *itz* (ić) na koncu po običaju svih izobraženih narodah, jerbo u svakom narodu uprav ime i prezime mora biti točno napisano. Zato vam predstavljam formuli slědeće naredbe.

MUNICIPALNO POVRĚMENO MLĚTAČKO POGLAVARSTVO;

uslišavši predstojeće izvěstje svoga sučlana gradjanina Ive Jovovića u ime pučkoga veličanstva mlětačkoga

NAREDJUJE:

I. Da bude od svakog obćeg častnika ili službenika u kakovomgod pismu ili registru ili drugoj okolnosti dano i pisano ime *Slovena*, *Sláva* ili *Slavjana* u město *Schiavona*, za povratiti ovomu hrabrenomu i slavnomu narodu onaj naslov, koga je Aristokracia hotěla uništiti, a mi si moramo za dužnost dëržati povratiti ga.

II. Da sva prezimena, koja su se do sada krivo pisala s *ich* da se imaju od sada pisati u svih obćih i posebnih dokazih s *itz* (ić) na način svih izobraženih narodah, da tako u nikakvi način nebude oskvěrnjen glas imenah i prezimenah.

III. Da ovo izvěstje i naredba bude tiskana i oglašena za izgled i sveobće ravanje.

Dato 23. Thermidora (10. Kolovoza 1797. V. S.)

Pěrvog godišta mlětačke slobode.

Widmann predsjednik.

Bembo tajnik.

No, iako Lovorka Čoralić istiće da “Jovovićev zahtjev, međutim, nikada neće u potpunosti zaživjeti te će doseljenici i njihovi potomci podrijetlom s istočnoga Jadrana svoja obiteljska prezimena i nadalje pretežito pisati na stari način.” (Čoralić 2001: 297), ipak je to značajan demokratski pomak u poimanju Slovena, te Hrvata.

No stvarni korak unapred u ophođenju prema Hrvatima i njihovom jeziku će svakako biti moguć za vreme Risordimenta. Nije moguće, međutim, tvrditi da je takva demokratska aktivnost bila karakteristična za celu Italiju. Italijanski romantizam se koncentriše u nekoliko centara od kojih svaki ima

svoju tendenciju i u kojima orbitiraju važna i manje važna imena italijan-skog romantizma: u Toskani se ističe buntovna književnost (Nikolini, Gu-eraci, Đusti, Karduči, Leopardi), u Napulju “inni di fuoco” (Sogliani 1875: 5), u Lombardiji “la letteratura dei soavi sentimenti e del perdono cristiano” (Barbiera 1877: 111–112), u Venetu su Gasparo Goci, Luidi Karer i Frančesko Dal’Ongaro proučavali običaje i karakter ljudi kroz kontemplaciju prirode, dok su se u Trstu bavili narodnjačkom estetikom. Ako uzmemo u obzir para-metre koji se moraju ispitati ako se hoće opisati i kategorizirati jezička migra-cija, kao što su prostor, vreme, motivacija i socio-kulturni faktori (Lewis 1982: 9–19; Boyle et al. 1998: 34–38), onda je podložna analizi pojava da na prostoru od Trsta do Venecije, u vreme Risordimenta, uz snažnu motivisanost italijan-skih patriota u borbi protiv Austrije, za oslobođenje, i socio-kulturne fakto-re koji podrazumevaju poimanje Hrvata (i ostalih južnih Slovena) kao značaj-nog činitelja u borbi protiv tlačitelja, možemo o hrvatskim dijalektima u po-graničnoj oblasti Italije u prvoj polovini XIX. veka govoriti kao o sociolingvi-stičkoj posledici kulturnog prožimanja Italijana i Hrvata i međusobne kultur-ne kompetencije u okviru onog teritorijalnog/geografskog pojasa koji je do tada bio nazivan kao *Commonwealth marciano*.

Stoga moramo razmotriti učešće grupe mladih intelektualaca koji su se, pod uticajem Đuzepea Macinija, prve polovine XIX veka, okupljali oko Ni-kole Tomazea, a u vezi pre svega sa izlaženjem časopisa “La Favila” (“La Fa-villa”) u Trstu. Njihov je pristup naciji i jeziku, i konkretno južnim Slovenima definitivno demokratski. “La Favila” je propagirala načelo pune ravnoprav-nosti naroda u kulturnom životu, te načelo kulturne razmene među narodi-ma na bazi jednakosti i čuvanja nacionalnih osobitosti.

Konačno, samo iz onako širokog Mazzinijeva demokratizma, iz njegovih for-mulacija slobode, jednakosti i ravnopravnosti naroda – kao bitnog preduvjeta za slobodan i pun nacionalni život svakog naroda pojedinačno – mogle su se kod urednika i glavnih suradnika »Faville« razviti onakve koncepcije o Južnim Slavenima, kakve su našle ugledno mjesto na stranicama »Faville«, naročito u periodu 1842. – 1844. godine. (Stulli 1956: 34).

Bez sumnje u Italiji postoji svest o golemoj ulozi što ju je tridesetih godina XIX. veka odigrao ilirski pokret kao organizovana pokretačka snaga preporod-nog gibanja u Hrvatskoj. Od tog trenutka pa na dalje u italijanskoj štampi i publikacijama nalazimo (skoro) isključivo termine “Ilir” i “Sloven”. Istina je doduše da termin “Hrvat” na početku Risordimenta znači izjednačavanje sa pripadnikom austrijske vojske (Maroević 1999: 111–125), ali kasnije se, zahvaljujući promenjenim istorijskim prilikama, ta negativna konotacija gubi. I tekstovi na tzv. “ilirskom”, pre svega proglasi, pojavljivali su se brojni u dnev-noj štampi Trsta i Venecije, međutim mi ćemo se ovom prilikom koncentri-

sati pre svega na odjek hrvatskog jezika u književnosti, jer je zaista nužno, kako tvrdi Mate Zorić, “temeljito čitanje i pisaca drugoga pa i trećega reda, praćenje književnih i drugih povremenih publikacija, pa i svih izravnih i posrednih dokaza u posebnim djelima i epistolarima, kojima su strani pisci potvrdili da ih opstojanje hrvatskoga nacionalnog bića nije ostavilo ravnodušnim.” (Zorić 1971: 7) A kad je reč kasnije o Veneciji, činjenica je osim toga da, kako kaže Lovorka Čoralić, “od druge polovine XIX stoljeća povijest hrvatske nacionalne zajednice u Mlecima prerasta u povijest doseljenika (i njihovih potomaka) s istočnojadranske obale, nacionalnom svijesću identificiranih s užim regionalnim djelinama (Istrijani, Dalmati) te u političkom smislu opredijeljenih protalijanski (Italo-Dalmati, Italo-Istrijani).” (Čoralić 2001: 298).

Hrvati dakle u migraciji deluju na teritoriji Trsta i Venecije (i Padove), tj. Trst dobija na centralnosti početkom '40-ih godina, jer je gubitkom državne samostalnosti Venecija prestala biti središnjica za žitelje s istočnojadranske obale. Od tada se Venecija svodila prevashodno na pojedinačne odlaske uslovljene poslovnim interesima, sticanjem visokoškolske naobrazbe ili kulturno-umetničkim pobudama. U Trstu se stoga grupa italijanskih i hrvatskih intelektualaca okupljala oko Tomazea i oko časopisa “La Favila” – koji tada deluje kao ogledalo kulturnog prisustva Hrvata – formirajući na taj način tršćansko-mletački kulturni krug, jer kasnije Venecija, tj. u borbenom dvogodištu 1848. – 1849. ponovo dobija na centralnosti. Kako opet tvrdi Lovorka Čoralić: “Važnu ulogu u tadašnjim zbivanjima u Mlecima, tada gradu u sastavu austrijske carevine, imali su i neki pripadnici iseljeničke skupine s dalmatinske i istarske obale, među kojima se značajem i djelima poglavito izdvaja Šibenčanin Niccolò Tommaseo (1802. – 1874.).” (*Isto*). Odnosno, zaista nekoliko istaknutih pojedinaca, koji su bili poreklom iz gradova s druge strane mora, naobrazbom i afinitetima su bili intenzivno vezani za italijanski, a pre svega venecijanski kulturni ambijent, te su svojim angažmanom doprineli političkoj i intelektualnoj komunikaciji između dve jadranske obale (Čoralić 2003: 5–23).

U vezi s časopisom “La Favila”, napomenimo da su u tri perioda ovog tršćanskog lista saradivali, pored Italijana iz raznih delova Italije, i intelektualci iz Dalmacije i Istre koji su povremeno ili stalno boravili u Italiji, i sa sobom su nosili svoj jezik i kulturu. Njima je bila svojstvena i težnja za afirmacijom slovenskog žiteljstva u Dalmaciji. Svakako je drugi period najznačajniji, od 1839. do 1844. godine. Tih godina će urednici, Frančesko Dal'Ongaro i Pačifiko Valusi tretirati podrobnije i sistematičnije “cose slave”, slovenske stvari. Od 1836. do 1838, “La Favila” je donosila članke koji su se odnosili na istoriju i geografiju Istre i Dalmacije, no o jeziku nije bilo reči, osim sporadičnih pomena da se radi o “ilirskom jeziku”. U drugom periodu, pre svega od 1840. do 1842. “La Favila” je intenzifikovala slovenofilsku aktivnost, zahvaljujući

umnogome saradnji dvojice Dubrovčana, Mede Pucića i Ivana A. Kaznačića. Ono što je do tog trenutka ličilo na sporadične reportaže o slovenskom svetu, i svakako bilo odlikovano eklektizmom, od 1842. postalo je referencijalna tačka za istraživanja o Slovenima.

Jer, ako je tačno s jedne strane da je interesovanje Italijana u prvoj polovini XIX. veka posledica jedne šire književne i uopšteno govoreći kulturne mode tadašnje Evrope koja se zanimala za tzv. egzotičnost Balkana, i time upotpunjavala izvesnu tematsku i strukturalnu sterilnost svojih književnosti, kao i da su burni događaji na Balkanu odgovali pre svega italijanskim političkim događajima, ne može se zanemariti činjenica da su upravo tom (boljem) poznavanju južnih Slovena doprineli sami Hrvati, boraveći na teritoriji Italije. Ova prava kulturna migracija nastavljala je tradiciju učešća hrvatskih kulturnih radnika na tlu Italije prethodnih stoleća (Čoralić 2001: 328–339), sasvim različitu od ilirskih skupina koje su izjednačavane sa Srbima, na primer. Dok je ilirska tršćanska opština održavala kontakte samo sa beogradskim pašalukom (Dogo 1999: 19–35), te, kako se čini, u velikoj meri obraćala vrlo malo pažnje na italijanske kulturne događaje, Hrvati, poreklom uglavnom iz Istre i Dalmacije, uzimali su aktivno učešće u italijanskom kulturnom životu. To je svakako doprinelo da se hrvatski jezik proširi po Italiji, ali ne samo kroz dela tih aktivnih učesnika, već i u delima italijanskih pisatelja. Radi se o hrvatskom jeziku ikavskog izgovora, što je sasvim razumljivo ako se uzme u obzir da je većina tih kulturnih radnika koji su stalno ili s vremena na vreme migrirali u Italiju, bili poreklom s istočne obale Jadrana.

Iz Istre su bili poreklom Bezengi delji Ugi, Antonio Madonica, Mikele Fakineti i Đovani d'Oplanić; iz Dalmacije: Nikola Tomazeo, Medo Pucić, Ferdinando Pelegrini i Federiko Seismit-Doda. U uvodu za delo *Notizie sulla vita Đovanija Feličinovića*, godine 1842. (15. oktobra, u broju 19) uredništvo "La Favile" piše:

Posto com'è Trieste qual pietra di confine tra le ultime provincie italiane e quelle contermini che si possono dire quasi colonie della penisola italiana, abbiamo creduto di far valere al nostro giornale il titolo di triestino, occupandoci sovente del prossimo Friuli e dell'Istria e della Dalmazia, ed accettando di buona voglia quei componimenti di scrittori di codeste provincie che si conformano all'indole di esso. Ai quali, non avendo creduto necessario né opportuno di accompagnare colle solite frasi d'encomio gli articoli regalatici, professiamo qui pubblicamente gratitudine: e più che a tutti ai due giovani Ragusei, i cui studii sugli Slavi vennero generalmente accolti con favore.

Slično se izrazio i Ivan Kukuljević Sakcinski na stranicama "Danice horvatske, slavonske i dalmatinske":

Osobitu hvalu zaslužuju dva izvârstna i premarljiva pisatelja ovoga lista,

dva nade puna Dubrovčana, a to su gg. Pozza i Kaznačić, koji kao vrédni i vatreni domorodci svojim izvårstnima sastavci pokazuju svojim dalmatinskim zemljakom i svim ostalim Slavenom, da duh Dubrovčanah još se ugasio nije! (Kukuljević Sakcinski 1843: 96).

Drugim rečima: "...baš [je] hrvatska sredina... već dala prva preporodnu inicijativu za upoznavanje, zblizavanje i prijateljstvo Južnih Slavena s talijanskim narodom. Ona je kao inicijator priprema dočekala akciju Faville, s obradom slavenske tematike 1842. – 1844. godine pa ju je dakako i toplo pozdravila." (Stulli 1956: 64).

Pored Pucića i Kaznačića koji su kao saradnici svakako bili dragoceni urednicima, te čitaocima časopisa "La Favila" u istraživanju slovenskog sveta, treba pomenuti i Stjepana Ivičevića, koji je urednicima slao svoja *Pisma iz Makarske (Lettere da Macarsca)*, na primer; zatim Đakomo Ćudina, V. Duplančić, kao i mnogi drugi koji su se potpisivali samo inicijalima.

Celokupnu situaciju Bernard Stuli sintetizuje na sledeći način:

Već je rečeno, da je ta omladina dolazila iz domovine sa svim psihološkim i idejnim predispozicijama, pripravna, da se svim mladenačkim fanatizmom zadoji romantičkim i preporodnim idejama, a usto se i njezina veza s domovinom na razne načine stalno održavala. Pored pisama i povremenih boravaka u svojoj zemlji, pojedini su istaknuti književnici i javni radnici iz domovine češće navraćali u Italiju, pa i u Padovu posjećujući studentsku omladinu, dajući joj poticaja, sugestija, podržavajući i tim putem vezu omladine s domovinom. Tako se spominje, da I. Kukuljević, nije propuštao takvih prilika za utjecaj na južnoslavensku omladinu, a sigurno su to činili i P. Preradović, Š. Dimitrović, J. Završnik i ostali, koji su sa službom dulje vremena boravili u Veneciji ili uopće u sjevernoj Italiji. Konačno, i apostol sveslavenske uzajamnosti spominje u svom »Cestopisu«, kako je i on iskoristio prigodu svog boravka u Padovi, da utječe na slavensku studentsku grupu, da se što više zbija, organizira i povezuje, kao jedinstvena cjelina – kao Slaveni, ponudivši joj i svoju pomoć u akciji osnivanja »sveslavjanske« knjižnice i čitaonice. Njemu je, naravno, u prvom redu pred očima cjelina »slavenske nacije« i stapanje svih njenih ogranaka, pa zato tu omladinu gotovo i prekorava što se, uzevši u cjelini čitavu slavensku grupu, zapravo nedovoljno druži i »goji narodnu zajednicu«, jer kada bi to dovoljno radili: kakvi bi odatle mogli niknuti stupovi i dike naroda! (*Isto*: 44).

No, koliko je pažnju mogao privući hrvatski jezik i koliko prostora su hrvatskim dijalektima mogli posvetiti Italijani, u dobroj meri nam govori upravo prisustvo samog hrvatskog jezika – ikavskog dijalekta – u delima Italijana, pre svega Tomazea, a zatim i njegovih najužih saradnika. Tomazeovo delo je ispitano i potvrđeno, pa ćemo se ovde koncentrisati pre svega na jednog autora drugog reda, ali u prvoj liniji uz Tomazea, za što demokratičniju i potpuniju integraciju hrvatske jezičke stvarnosti u italijanskoj sredini. Reč je o

Frančesku Dal'Ongaru, jednom od najaktivnijih među italijanskim intelektualcima, koji doprinose upoznavanju Italijana sa Hrvatima, i koji apsorbuje svu saradnju i komunikaciju koju mu pružaju Hrvati. Kroz delo Frančeska Dal'Ongara slovenske tematike simptomatično se prelamaju dva bitna momenta svesti o identitetu i jezičkoj prisutnosti Hrvata: prvi je taj u kome se kod Dal'Ongara uočavaju tragovi ophođenja prema Skjavnima, a drugi se odnosi na demokratski odnos prema Ilirima i njihovom jeziku. U svojim delima Dal'Ongaro prenosi elemente pre svega narodne poezije južnih Slovena, korisne za borbu Italijana u Risordimentu. Često se ističe upravo uloga koju je imala narodna tradicija južnih Slovena u političkom oblikovanju književnosti Risordimenta, ali se sasvim zanemaruje činjenica da je praktičnoj primeni risordimentalnih ideja doprineo upravo hrvatski jezik. Elemente ikavskog prenosi u svojim delima Frančesko Dal'Ongaro, što je izravna posledica dodira dveju skupina. Frančesku Dal'Ongaru su Hrvati s druge strane Jadrana boraveći u Trstu i Veneciji pomagali pre svega prevodenjem pesama koje je redakcija objavljivala unutar tekstova koji se bave južnim Slovenima, te zatim doprinoseći zasebnim prilozima, i time su italijanske čitaoce postepeno upoznavali sa slovenskim svetom koji je u tom trenutku bio od velikog interesa za italijanske patriote.

Ne sme se, međutim, zanemariti činjenica da ostaci predrasuda prema "Skjavunima" tih godina i dalje postoje, pa iako se ne radi o intencionalnim negativnim konotacijama, one su svakako manifestacija koja vuče svoje korene iz prethodnih stoleća. Takvo je ophođenje upravo moguće videti na primeru Dal'Ongarove drame *I Dalmati*. Ova je drama bila objavljena 1847. godine i tretira jedan istorijski događaj koji se dogodio tridesetak godina ranije. U noći između 5. i 6. septembra 1812. godine desila se strašna katastrofa u luci Trsta: francuski brod *Danae* je bio eksplodirao sa 350 članova posade. Svi članovi posade su umrli, osim jednog koji je sa drugima prosto bio izbačen na obalu. Na toj istorijskoj osnovi Dal'Ongaro priča priču o ljubavi između jedne Skjavonke rođene u Veneciji, Eme Dragović, i francuskog pukovnika La Tura koji je komandovao brodom; zatim razočaranje i bol kad se sazna da je pukovnik već oženjen, poštenje i čistotu slovenske devojke, osvetu Nika, prijatelja porodice Dragović, koji na kraju postavlja požar na brodu.

Sasvim je moguće da je Dal'Ongaro već 1845. pročitao svoju dramu Tomazeu i pitao ga tada za mišljenje. Iz sledećeg pisma (verovatno napisanog 1844. godine), vidimo da je Tomazeo sigurno više puta pročitao Dal'Ongarovu dramu:

Ripenso al tema del vostro dramma: e mi dispiace che abbiate scelto uno Schiavone ad eroe. Fosse certo il fatto, e la ragione del fatto, pur pure. Ma se voi lo dipingete con neri colori voi calunniate una nazione infelice: se l'abbellite, alla

moralità fate torto. Ne vale che gli mettiate a canto altri Schiavoni mansueti: codesto è un rappezzo. Poi (e questo è l'importante) tranne la scossa teatrale e lo scoppio non ci veggo dramma, cioè insegnamento che valga a educare, e nobilitare l'affetto. Questo ch'è vizio intrinseco del primo tema, non lo cercate di grazia e bello studio nel secondo. Scusate l'ardire ed amate mi.²

U sledećem (neobjavljenom) pismu, još jednom je Tomazeo s gorčinom kritikovao Dal'Ongarov izbor, tj. odluku da se jednom Dalmatincu, jednom Skjavonu pripiše krivica za požar na brodu:

Del vostro dramma non ho saputo dir chiaro il pensier mio. Non intendo (Dio mène liberi) che i personaggi teatrali abbian a essere idealmente perfetti: intendo che, quando s'inventa, s'abbia a inventare, piuttosto cose che onorino la nazione, e l'umana natura. E di codesto Schiavone voi non sapete perché desse fuoco a un legno; e non si sa nemmeno, se lo Schiavone abbia deliberatamente appiccato il fuoco. Perché dunque immaginate un delitto, e a carico d'una nazione infelice, che gli Italiani disprezzano come selvaggia, e selvaggia in certo singolar modo, misto d'orribile e di ridicolo, che non s'è visto mai se non nell'immaginazione di codesti italiani – come se gli Italiani del secolo decimonono avessero diritto di dispregiare nazione nessuna? Voi che amate e stimete l'infelice Dalmazia, perché tu quoque? E notate che, foss'anco vero il fatto, sarebbe inverosimile la ragione del fatto. Io so di donne francesi malamente amate da' Dalmati: so di donne Dalmate sposate legittimamente da uomini italiani o francesi, e che forse li canzonarono qualche poco: ma di donne dalmate sedotte da uomini Francesi, e tradite, non so. E la ragione è chiara: Le donne dalmate per uomini francesi sono o troppo semplici o troppo avie o troppo inamabili o troppo robuste. Fate una cosa; ve ne prego in nome d'un popolo abbastanza infelice: date agli eroi del dramma altra patria. Il mondo è grande.³

16. ili možda 17. septembra 1845. ova je drama bila izvedena u Trstu, u pozorištu Teatro Filodrammatico, pod naslovom *Danae*⁴, i predstava je nažalost bila veliko razočaranje jer publika nije pozitivno prihvatila Dal'Ongarovo scensko rešenje (Caprin 1891: 23). I Dalmatinci i Francuzi se tada uvrediše. *Danae* je međutim bila predstavljena i u novembru iste godine, u pozorištu Palma u Padovi (opet sa Gustavom Modenom u glavnoj ulozi), i tom prilikom je padovanska publika srdačno prihvatila slovensku tematiku (Zecchini 1845: 463). U proleće sledeće, 1846. godine, *Danae* i Gustavo Modena, ovaj put u pozorištu Apollo u Veneciji, nisu međutim ponovo imali uspeha (Caprin 1891: 23).

25. aprila 1846. drama *Danae* je bila predstavljena i u Zadarskom pozorištu.

² BNCE, Tomm. 73. 33.

³ Isto, verovatno godina 1845.

⁴ U glavnoj ulozi je bio čuveni italijanski glumac Gustavo Modena.

Muziku za predstavu, tj. valcer je komponovao Đovani Salgeti, brat zadarskog slikara Frančeska (Franje) Salgetija. U broju 17 lista “La Dalmazia” za dramu je rečeno sledeće:

Del dramma faremo solo due parole. Noi ringraziamo il Dall’Ongaro dell’affetto e della stima ch’ei mostra sentire pei Dalmati, lo ringraziamo dell’intenzione ch’egli ebbe di rendere onore al nostro nazionale carattere, ma l’ha egli fatto veramente nel suo dramma? Si conveniva a un dalmata al Nico leale degli atti primi, l’atroce vendetta dell’ultimo? Attendere lunghi anni, e volare ai confini della terra, a raggiungere il suo abietto nimico, e apertamente affrontarlo poteva egli, non assassinarlo vilmente nè involgere in una strage tanti innocenti. Per niun modo possono essere scusabili simili azioni, meglio convengono agli eroi dei Misteri di Parigi, che a’ slavi leali.

Dal’Ongaro je tek 1847. godine objavio svoju dramu pod naslovom *I Dalmati*. Prethode delu “Notizie storico-critiche sull’argomento di questo dramma”, u kojima se vidi da je autor želeo da posveti ovu hroniku Trstu, gradu u kome je onda boravio, i Dalmatincima, koje je voleo i poštovao, tj. “ai DALMATI, ch’egli ama e stima, la pittura di alcuni caratteri propri di quella forte e generosa nazione.” (Dal’Ongaro 1847: 10) Zatim Dal’Ongaro govori o istoriji i ulozu Dalmatinaca u odbrani Venecije, i dodaje:

...l’Autore... volle almeno dipingere alcuni di quei caratteri. Ecco la vera origine del... dramma. Lo scoppio della fregata francese non è che un pretesto, o come a dire l’occasione di svolgere quest’eroica devozione all’amata repubblica, e questa profonda avversione al giogo straniero. Questi sentimenti spiccano più o meno in tutti i DALMATI che parlano in questo dramma, non disgiunti però dai pregiudizi nazionali, e da quello spirito di vendetta che è pur troppo inviscerato in quel popolo. (11–12).

Dal’Ongaro ističe da je naišao na prepreke i na neko neprijateljsko osećanje od strane Francuza i Dalmatinaca koji, kako kaže, nisu na ispravan način razumeli pravu poruku dela. Iako je izabrao Slovene, konkretno Dalmatince kao simbol slobode i borbe protiv tuđinskog jarma, i iako je nameravao pokazati se objektivnim i nepristrasnim, a želeći istovremeno da postigne pozorišni efekat, “mescolando il bene e il male nelle tinte de’ miei personaggi” (12–13), autor se ipak razočarao zbog negativnog odjeka drame, i zbog nedostatka shvatanja njegovih stvarnih namera: “*I Dalmati*, pur riconoscendo la verità de’ caratteri, non videro che la catastrofe, e mi chiesero se avessi creduto per avventura onorare la loro nazione attribuendo ad uno di loro l’eccidio della fregata.” (13) No, ipak vidno ogorčen zbog lošeg prijema drame, Dal’Ongaro završava svoj uvod rečima:

Ai morti dunque dedicherò il povero mio lavoro; a quei DALMATI generosi che sparsero il sangue per non soffrire il giogo straniero; ...degni d’aver avuto a difendere non una sola città peritura, ma una nazione, forse la propria, o quella

che avevano adottata, e alla quale sono stretti da tanti vincoli. A quelle ombre magnanime consacro l'opera mia, dolente di non poter offrire cosa maggiore. (14–15).

Drama *I Dalmati* se sastoji od četiri čina, i Dal'Ongaro je pokušao da izvrši neku mešavinu ljubavi i političke istorije, ali bez uspeha, naglašavajući tzv. "slovensku osvetu", fenomen čiji je folkloristički aspekt očigledno zanimao zapadne pisce i intelektualce, a koju publika nije shvatila na pravi način. Dal'Ongaro ističe odlike Dalmatinaca: hrabrost, izdržljivost, čast, zadatau reč, bratimljenje. Kao tipičnog predstavnika Dalmatinaca stavlja u prvi plan Nika, kome kapetan Dragović kaže: "Ma tu sei una testa stramba, un orgoglioso, un vendicativo, un vero schiavone." (31) Na šta će Niko precizirati: "Un vero schiavone, capitano, dite bene: noi non abbiamo ancora sottoscritto nè pene nè tregua con que' ladroni di...". A zatim će istaći: "...gran promesse, libertà, eguaglianza, pane e come per tutti... *gli schiavoni non più schiavoni*, gente ricca, libera, indipendente" (33). Znači "Skjavoni, a ne više robovi": Dal'Ongaro definiše Dalmatince kao Skjavone, čime bliže određuje identitet (i jezik) Hrvata, mada se mora naglasiti da je ovakvo određivanje izolovan slučaj u italijanskom Risordimentu.

Drugi korak ide ka preciznijem određivanju tzv. ilirskog jezika ili jezika Skjavona. Do sada je potpuno zanemarivana činjenica da je upravo preko hrvatskog jezika, uglavnom ikavskog dijalekta, doprineseno da se italijanski intelektualci Risordimenta upoznaju sa kulturom južnih Slovena i inkorporiraju je u svoje patriotske planove i namere. Četrdesetih godina XIX. veka u Veneciji, na primer, boravilo je dosta Hrvata koji su tada bili austrijski časnici. Veoma je zanimljivo ono što je tim povodom zabeležio Petar Preradović:

Tu se upoznam s Špirom Dimitrovićem (Kotoraninom), koji bijaše kolovodom jako živahna društva hrvatskih časnika tada u većem broju u Mlecih nalazećih, koji narodnost svoju očito ispovijedahu i narodne pjesme pjevahu vozeći se po kanalih mljetačkih. U tom društvu vesele dane provedoh, tu sam prvi put čuo Kačićeve pjesme čitati i pjevati, tu baš prvi put podublje osjetih slast i moć našeg narodnog pjesništva. (Jurišić 1998: 33).

I u takvom i sličnom društvu, na teritoriji između Trsta i Venecije hrvatski su jezik imali prilike čuti i sami Italijani. Tako Valusi i Prati, a tako i Dal'Ongaro. Dokaz tome je opet Dal'Ongaro, sa svojom pripovetkom *La fidanzata del Montenegro*. Dal'Ongaro je ovu priču objavio prvi put 1858. godine, i to na francuskom, u belgijskom listu "Le Nord".⁵ Godine 1869. Dal'Ongaro je objavio svoju pripovetku na italijanskom, u zbirci pripovedaka (Dal'Ongaro 1869: 300–339). U međuvremenu je ova pripovetka bila prevedena na slovenački,

⁵ *Yella ou la fiancée du Montènegro. Nouvelle*, "Le Nord". Journal international. Edition du matin, Bruxelles, 4e Année, 14/09/1958, n. 257; 15/09/1858, n. 258; 16/09/1858, n. 259.

hrvatski i srpski.

Pripovetka *La fidanzata del Montenegro* se sastoji od jedanaest poglavlja. U prvom poglavlju autor saopštava čitaocima da je imao prilike da upozna Petra Petrovića Njegoša II. lično, u pozorištu u Trstu, i da je preveo njegove stihove. Zatim sledi priča o devojci Jeli koja je bila zavedena pa napuštena, i ovom prilikom Dal'Ongaro navodi običaje tipične za južne Slovene: krvnu osvetu, bratimljenje, crvenu kapu.

Ova je pripovetka, u suštini jednostavne strukture, izazvala mnoge komentare, pre svega što se tiče autorstva dela. Zanimljivo je da čitava jedna grupa kritičara (Durković-Jakšić 1974: 108–110) smatra da je autor ove pripovetke upravo Njegoš: Justin Milan Šimić, Svetislav Vulović (koji je ovu priču uvrstio u Njegoševu bibliografiju, 1885), Jovan Grčić, Svetislav Šumarević, Karlo Kurto, Arturo Kronija, Danilo Keić, Mirko B. Barjaktarović, “neko od poznavalaca Njegoša”⁶, Umberto Urbani, Đakomo Skoti i Ljubomir Durković-Jakšić. Među onima koji ovu tezu ne prihvataju nalaze se Nikola Banašević (Banašević 1959: 93–96) i Mate Zorić (Zorić 1972/1973: 50). Ljubomir Durković-Jakšić čak smatra da slučaj ove pripovetke podseća na Ekermanove razgovore sa Geteom, tako je i Dal'Ongaro, navodno, “u razgovoru s Njegošem, zabeležio pripovetku Jela ili verenica Crnogorka.” (Durković-Jakšić 1974: 111), kao i da “Dal'Ongaro nije autor pripovetke i njegov doprinos na pripovetki manje je važan od Njegoševog.” (*Isto*: 112). Još je čudnija primedba urednika novosadskog „Stražilova“, Jovana Grčića koji smatra da je pripovetka napisana u obliku dijaloga, a da “u tom dijalogu sam Vladika priča taj događaj, a pisac je po gde gde napisao i svoje mišljenje i refleksije.” (*Isto*).

No sam Durković-Jakšić protivreći sebi, kad kaže: “Pošto se u priči... služio rečima u originalu *diver, vira*, može se pretpostaviti da je poznao najviše ikavski dijalekat, koji je mogao da čuje u Istri, Trstu i Zadru, i da ga nauči.” (Durković-Jakšić 1974: 57).

Tačno je, dakle, da je Dal'Ongaro u ovoj priči koristio hrvatske reči ikavskog izgovora – a radi se o sledećim rečima: *aiduco* (200), *opanche, pobratimo, pobratimi, posestrime* (307), *cangiaro* (317, 332), *pazziavira* (327), *svati, diveri* (330, 331), *caftan* (332).

Ne može se svakako govoriti o uticaju hrvatskog na italijanski jer kad je reč o odnosu italijanskog i hrvatskog jezika mora se podvući ono što ističe Taljavini:

⁶ Tako komentira Lj. Durković-Jakšić koji se odnosi na članak koji se pojavio u “Politici” (06/03/1959), u rubrici *Da li znate?*, u kojoj se paradoksalno, posle uvoda da je “Pripovetku ‘Vjerena Crnogorka’ napisao... italijanski pisac Frančesko dal Ongaro po kazivanju samoga Njegoša”, tvrdi da je “Ona [pripovetka]... po celoj obradi, više Njegoševa nego Ongarova.”

Dovunque esistono contatti tra due popoli e due lingue si determinano influssi reciproci; nel caso dell'italiano e del croato e dei loro rispettivi dialetti, gli influssi linguistici e le penetrazioni lessicali sono avvenute però quasi unicamente in un solo senso, e cioè dall'italiano sul croato, mentre i dialetti italiani sono rimasti immuni da influssi slavi... La differenza quantitativa e qualitativa tra i due flussi di scambi lessicali si deve al diverso prestigio delle due lingue e al fatto che mentre, sul litorale e nelle isole di Dalmazia, gli Slavi hanno generalmente conosciuto l'italiano, gli Italiani solo molto raramente hanno conosciuto e parlato il croato. (Tagliavini 1942: 379–381).

Ne bi možda trebalo tako kategorički procenjivati celo stanje stvari, jer iako se ne radi o uticaju na strukturu jezika, može se ipak govoriti o izvesnoj leksičkoj importaciji⁷: Dal'Ongarov se primer može ipak shvatiti kao pokušaj uvođenja hrvatskih termina u italijanski jezik. Naravno da je u nekim primerima došlo do adaptacije hrvatskih reči italijanskom na fonološkoj razini, no ovde se ne radi o posuđenicama koje se prilagođavaju fonološkom sustavu jezika primatelja s obzirom na inventar, distribuciju i prozodična distinktivna obeležja. Reč je o importaciji hrvatskog jezika u italijanski čime se vrši konotativna inovacija leksike, a koja ima svoju svrhu s obzirom na vreme akcije. Radi se o dva jezika čiji sustav i stupanj sličnosti ne uslovljava u suštini potrebu za adaptacijom, već označava isključivu pozajmicu u istorijske svrhe, čime se dobija određeni kolorit. Smiljka Malinar smatra s pravom da se radi o terminima koji su bili neophodni da se upotpune terminološke lakune s obzirom na autohtone skupine koje su bile u dodiru sa Italijanima. »Si tratta quindi dei cosiddetti "prestiti di necessità"« (Malinar 2002/2003: 306).

A što se tiče toga odakle je Dal'Ongaro mogao te reči čuti i pročitati, moramo napomenuti pre svega da ih je svakako mogao preuzeti iz Fortisovog *Puti po Dalmaciji*, a neke od tih termina nalazimo i kod Kamila Federičija (*svati, bariactar, zaus*). No moramo svakako naglasiti da Dal'Ongaro nije znao hrvatski jezik. Da je Dal'Ongaro zaista poznavao hrvatski, sumnjamo da bi se ograničio tek na nekoliko reči; tome treba dodati i činjenicu da u svojoj širokoj književnoj produkciji nije mogao uvrstiti i dela na hrvatskom, kao što je to bio slučaj sa Tomazeom, koji je kratku pesničku prozu *Uspomeni majke svoje* napisao na hrvatskoj štokavskoj ikavštini. Tačno je da je Dal'Ongaro kao mlad boravio kao vaspitač u Istri, kao gost grofova Pizino, ali sumnjamo da je tada naučio jezik. U tome ide kao prilog i podatak da je kasnije Dal'Ongaro osećao potrebu da nauči "ilirski", kako uostalom i piše Tomazeu, najverovatnije 1840. godine: "Vi devo pregare d'un consiglio; c'è un mio scolaro che vorrebbe apprendere l'illirico, e forse io stesso l'apprenderei un po' seco. Sento che voi

⁷ "...tutti quegli Italiani passati in Dalmazia e li assieme agli indigeni avevano occasione di sentire e persino parlare il croato..." (Cronia 1942: 554).

stesso ve ne occupate – suggeriteci quali libri sarebbero i meglio opportuni – e qual maestro; se sapere esservene qui alcuno.”⁸

Po svemu sudeći, Dal’Ongaro je često bio u dodiru sa hrvatskim jezikom, jer ne tako retko je “prerađivao” pesme koje su Dalmatinci i Hrvati, koji su boravili tada u Trstu i Veneciji, prevodili na italijanski. Uostalom, o tome govore i sami urednici “La Favile”, kada su 1844. godine, u broju IX ponudili italijanskim čitaocima Njegoševu pesmu *Tri dana u Triestu*:

Offriamo ai nostri lettori, tradotta dall’illirico, un’elegante poesia che il Vladika del Montenegro detò non ha molto, ricordando le care impressioni ricevute nel suo breve soggiorno a Trieste. Sarà gradita, speriamo, e per la natura dell’argomento, e perchè opera d’uno scrittore assai distinto fra quelli che coltivano a’ nostri giorni codesta lingua potente e poetica.

Kad je reč o pripadnosti Dal’Ongarove pripovetke koja se pripisuje Njegošu bez ikakvog razmatranja jezičkog izraza, treba istaći da pre svega ovo svakako nije Njegoševa pripovetka, jer ma koliko uzimali u obzir činjenicu da je hrvatski jezik ikavskog izgovora bio rasprostranjen (i dalje je) i u severnom delu Crne Gore, ne može se tvrditi da je ovo govor Njegoševih književnih dela. Tačno je da zapadna štokavština (šćakavska ikavica) obuhvata pretežni deo ikavaca, tj. 46% ili 2/5 svih Hrvata. Nadasve je raširena delom Like, Zagore, dalmatinske priobale, srednje i jugozapadne Bosne, Završja, zapadne Hercegovine, donje Posavine, Baranje i na severozapadu Bačke (od Sombora do Subotice). No ovde svakako ne može biti reči o govoru kojim se služio Njegoš. I samo delimično stoga prihvatamo tezu Artura Kronije koji, odnoseći se na Dal’Ongara, kaže:

Vjerovatnije je da on pjesmu nije htio prevesti iz političkih razloga i prepustio je Njegoševu pjesmu nekom od saradnika svoga časopisa, možda Fjoravanti-ju ili Vareseu, koji su za Favilu 1842 g. prevodili neke narodne pjesme – i da ju je stihovao na osnovu teksta koji je na italijanski bio preveden u prozi. (Kronia 1951: 397).

Delimično, dakle, jer ako smo s jedne strane saglasni da su Dal’Ongaru i ostalim Italijanima pomagali hrvatski kulturni radnici, koji su onda boravili na teritoriji Trsta i Venecije, s druge strane nismo saglasni da Dal’Ongaro ovu pesmu “nije htio prevesti”, pa makar to bilo “iz političkih razloga”; pre bismo rekli da je Dal’Ongaro nije umeo prevesti, što je nešto sasvim drugo.

Sumnjamo, takođe, da je ovde moglo biti reči o srpskom govornom izrazu. Dal’Ongaro kaže “qui” misleći na teritoriju Trsta i eventualno Venecije. Srpska ilirska opština, kao što je već rečeno, nije komunicirala sa Italijanima već isključivo sa beogradskim pašalukom.

Hrvatski jezik, bio on nazivan ilirskim ili slovenskim, bio je jezičko sredstvo

⁸ BNCF, Tomm. 73. 29.

borbe italijanskih patriota u Risordimentu. Ako je s jedne strane Srbija bila korisna politički, i predstavljala simbol ujedinjenja i borbe, tzv. balkanski Pijemont, s druge strane hrvatski je jezik značio praktičnu primenu tih ideja, upotrebu slovenskog kulturnog materijala u političke svrhe, i to pre svega zahvaljujući hrvatskoj kulturnoj migraciji u prvoj polovini XIX veka, na teritoriji između Trsta i Venecije. Mnogi literarni pregaoci iz Dalmacije – Š. Popović, S. Ivičević, F. Karara, M. A. Vidović, S. Ivačić, M. J. Granić, I. Brozović, I. Frančeski, M. Kažotić, i drugi – svojim su jezikom bili posrednici između hrvatskoga i slovenskog življa uopšte, te hrvatskoga i italijanskog sveta. Sasvim spontano su Italijani usvajali kulturna obeležja užeg i šireg okružja zemlje iz koje su poticali ti kulturni radnici, razvijajući poštovanje kulturnih različitosti, i upoznavajući se sa sastavnicama kulturnog identiteta Hrvata.

Izvori:

Tomm. 73.33. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (BNCF).

Tomm. 73.29. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (BNCF).

Literatura:

BADURINA, NATKA 1997. Književnost. *Hrvatska/Italija. Stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti (Croazia/Italia. I rapporti nei secoli: storia, letteratura, arti figurative)* [ur. Natka Badurina]. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika – The Croatian Writers' Association.

BANAŠEVIĆ, NIKOLA 1959. Njegoševa ili Dal Ongarova priča?. *Prilozi za književnosti, istoriju i folklor* XXV/1-2, 93–96.

BARBIERA, RAFFAELLO 1877. *Simpatie. Studi letterari*. Milano

BOYLE, PAUL – KEITH HALFACREE – VAUGHAN ROBINSON 1998. *Exploring contemporary migration*. London.

CAPRIN, GIUSEPPE 1891. *Tempi andati. Pagine della vita triestina (1830. – 1848)*. Trieste.

CHAMBERS, JOHN KENNETH – PETER TRUDGILL 1998. *Dialectology*. Cambridge.

CRONIA, ARTURO 1942. Notizie italiane intorno alla Croazia e ai Croati. *Italia e Croazia*. Roma : Reale accademia d'Italia, 523–609.

ČORALIĆ, LOVORKA 2003. O udjelu Istrana, Dalmatinaca i Bokelja u revolucionarnim događanjima u Veneciji 1848-1849. godine. *Kolo: časopis Matice hrvatske* 13/3, Zagreb, 5–23.

- ČORALIĆ, LOVORKA 2001. *U gradu svetoga Marka. Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*. Zagreb : Golden marketing.
- DALL'ONGARO, FRANCESCO 1847. *I Dalmati*. Torino.
- DALL'ONGARO, FRANCESCO 1869. *Racconti*. Firenze.
- DOGO, MARCO 1999. *Storie balcaniche: popoli e stati nella transizione alla modernità*. Gorizia: Libreria editrice Goriziana.
- DURKOVIĆ-JAKŠIĆ, LJUBOMIR 1974. *Njegoševa pripovetka*. Beograd: Univezitetska biblioteka "Svetozar Marković".
- JURIŠIĆ, ŠIMUN 1998. Hrvati u Mlecima. *Marulić: Hrvatska književna revija* XXXI/1, Zagreb, 29–35.
- KRONIA, ANTONIO 1951. Italijanski prevod Njegoševe pesme "Tri dana u Triestu". *Stvaranje* VI, Titograd, 393–397.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, IVAN 1843. Literatura talianska (Knjige najnovije tičue se Slavenah). *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 24/IX, Zagreb, 96.
- LEWIS, GARETH J. 1982. *Human migration: A geographical perspective*. London/Canberra: Croom Helm.
- MALINAR, SMILJKA 2002/2003. Italiano e croato sulla costa orientale dell'Adriatico: dai primi secoli all'Ottocento (I). *Studia Romanica et Anglica Zagabriensia* XLVII–XLVIII, 2002/2003, 283–309.
- MAROEVIĆ, TONKO 1999. Hrvat, dakle vojnik / Croato, quindi soldato. *Talijanističke i komparativističke studije u čast Mati Zoriću* [ur. S. Roić]. Zagreb, 1999, 111–125.
- MORONI, MARCO 1988. Schiavoni, morlacchi e albanesi a Recanati nelle fonti catastali del XVI secolo. *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente. Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI*, a cura di S. Anselmi, Quaderni di „Proposte e ricerche“, n. 3, 154–168.
- MILROY, ANN LESLEY 2002. Introduction: Mobility, contact and language change. Working with contemporary speech communities. *Journal of Sociolinguistics* 6, 3–15.
- PIERUCCI, PAOLA 1988. Emigrazione slava nelle province abruzzesi: secoli XV-XVI. *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente. Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI*, a cura di S. Anselmi, Quaderni di „Proposte e ricerche“, n. 3, 232–246.
- SOGLIANI, UGO 1875. *Tre precursori*. Trieste.
- STULLI, BERNARD 1956. Tršćanska "Favilla" i južni Slaveni. *Anali Jadranskog Instituta JAZUI*, Zagreb, 7–82.
- TAGLIAVINI, CARLO 1942. Sugli elementi italiani del Croati. *Italia e Croazia*, Roma, 377–454.

- THOMASON, SARAH GREY – TERRENCE KAUFMAN 1998. *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkley.
- TRUDGILL, PETER 1986. *Dialects in contact*. Oxford.
- ZECCHINI, PIERVIVANO 1845. *LA DANAE. Dramma del sig. Dall'Ongaro*, "Giornale Euganeo" XI, 463–467.
- ZORIĆ, MATE 1971. *Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti*, u: *Hrvatski znanstveni zbornik 2*, Zagreb, 7–122.
- ZORIĆ, MATE 1972/1973. *Croati e altri Slavi del Sud nella letteratura italiana dell'800. Studia Romanica et Anglica Zagabriensia*, Zagreb, 33–36, 113–184.

Iliri i Slaveni, a ne više *Schiavoni*: hrvatski govori u službi talijanskoga Risorgimenta

Sažetak

U ovom se radu razmatra položaj Hrvata i, prije svega, hrvatskoga jezika (uglavnom ikavskih dijalekata) u sjevernom dijelu Italije sredinom XIX. stoljeća, za vrijeme Risorgimenta. Poznato je da je do prvih desetljeća XIX. stoljeća za Hrvate prevladavao naziv Schiavi, Schiavoni i sl., s raznim konotacijama. Do promjene odnosa prema Hrvatima (i prema Slavenima uopće), tj. prema hrvatskom jeziku i kulturi dolazi prije svega pod izravnim ili posrednim utjecajem Ilirskoga preporoda, a u okviru koncepcija Risorgimenta koje karakterizira demokratski odnos prema narodima. Od toga trenutka pa nadalje u Italiji se sve dosljednije i sve neutralnije Hrvati nazivaju imenima kao Iliri ili Slavi. Termin Croato nije se počeo rabiti zato što se tih godina, a posebno za vrijeme revolucionarnog dvogodišta 1848./1849., taj naziv poistovjećivao s pripadnikom austrijske vojske. A na primjeru "drugorazrednih" talijanskih pisaca, onih koji su bili pod utjecajem Mazzinija i Tommasea, kao i na temelju priloženih dokumenata, razmatra se uloga hrvatskoga jezika, a naročito ikavskih dijalekata, u upoznavanju talijanske kulturne javnosti s kulturnim blagom južnih Slavena. Kao jezično sredstvo borbe talijanskih rodoljuba u Risorgimentu, hrvatski je jezik doprinio razvijanju poštovanja sastavnica kulturnog identiteta Hrvata.

Illiri o slavi e non più schiavoni: i dialetti croati al servizio del Risorgimento italiano

Riassunto

In questo lavoro viene analizzata la situazione dei croati e, soprattutto, della lingua croata (in particolare dei dialetti ikavi) in Italia settentrionale a metà del XIX secolo durante il Risorgimento. È noto che fino ai primi anni del XIX secolo per i croati è stato usato in prevalenza il termine schiavi, schiavoni ecc., con varie connotazioni. Al cambiamento di atteggiamento nei confronti dei croati (e degli slavi in generale), cioè nei confronti della lingua e della cultura croata, si arriva soprattutto grazie all'influsso diretto o indiretto del Risorgimento illirico e nel quadro delle concezioni risorgimentali che prevedevano un rapporto democratico nei confronti di tutti i popoli. Da quel momento in poi infatti in Italia, in modo sempre più conseguente e neutrale, i croati vengono chiamati illiri o slavi. Il motivo per cui non si arrivò a usare il termine croato consiste nel fatto che in quegli anni, e soprattutto durante gli anni rivoluzionari del 1848/1849, quel nome veniva identificato con gli appartenenti all'esercito austriaco. Sulla base di scrittori italiani minori che si trovarono sotto la diretta influenza del Mazzini e del Tommaso, così come sulla base di documenti allegati, viene preso in considerazione il ruolo della lingua croata, e in particolare di dialetti ikavi, nel far conoscere la situazione culturale degli slavi del sud al pubblico italiano. Come mezzo linguistico di lotta dei patrioti italiani del Risorgimento, la lingua croata ha contribuito a sviluppare rispetto nei confronti dei vari aspetti dell'identità culturale croata.

Ključne riječi: hrvatski govori, Risordimento, Schiavi/Schiavoni/Slavi/Illiri/Croati, kulturni identitet Hrvata

Parole chiave: dialetti croati, Risorgimento, Schiavi/Schiavoni/Slavi/Illiri/Croati, identità culturale croata